

מבט שני על סיפורי יציאת מצרים

מוטי ארד

בחנוכה קיבלתי מחברים רשימת הבדלים מבדחים בין חנוכה לכריסטמס, וביניהם שחנוכה כמו פסח ופורים נקבע לזכר מזימות של יוונים (ומצרים ופרסים) שקמו להשמידנו, ונס גדול היה פה או שם וניצלנו. לא תמיד זה נגמר טוב, ובשביל זה יש לנו את תשעה באב שמזכיר לנו את בבל ורומא. זה על רגל אחת הסיפור שלנו – בכל דור ודור קמים עלינו לכלותינו, והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. אין כאלה יסודות בכריסטמס או בחגים אחרים של דתות אוניברסליות. שווה אולי להרהר באפשרות שיש משהו בעייתי בחשיבה המורכבית הזאת! ? כיצד היא נוצרה ? אני רוצה לדבר על מצרים, שסיפור היציאה ממנה פרוס על פני ארבע פרשות שבוע הנקראות עתה. המצרים הם האומה הראשונה שאיתה יש לנו היהודים "חשבון" ארוך, ולכן לזיכרון שיש מההתנסות איתם יש חשיבות בקביעת היחס גם לעמים אחרים. מה אנחנו בוחרים לזכור מאותו חשבון? הנראטיב ברור – מצרים שיעבדה את אבותינו במשך ארבע מאות שנה, הטביעה את בנינו ביאור וניצלה אותנו, והיציאה משם, עשר המכות וים סוף הם סיפור של "גאולה נוקמת".¹ אבל רגע אחד, האם זהו הנראטיב היחיד שקיים במקורותינו? האם זה מה שהנחיל לנו המקרא? לא בדיוק; האם זה מה שלמדו מכך חכמינו? לא כולם. יש גם עדות אופי חיובית על המצרים במקורותינו. לחשיבה החיובית הזאת אודות מצרים אני רוצה לתת קול בשורות הבאות.

1. "וְאֵהָבְתֶם אֶת הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" (דברים י ט).

ציווי זה להתנהג כלפי מיעוטים בארצנו באהבה ובחמלה, כי גרים היינו בארץ מצרים, חוזר שוב ושוב בתורה.² אבל מה אנחנו אמורים בדיוק ללמוד מנסיונו כגרים במצרים? האם עלינו ללמוד מהמצרים כיצד לא לנהוג בזרים, או שמא עלינו ללמוד מהמצרים דוגמא חיובית דווקא? אפשר לזכור את השיעבוד של פרעה שלא ידע את יוסף, אך אפשר גם לזכור את החסד שנעשה ליעקב ובניו בימי יוסף, "וַיֵּאמֶר פְּרַעֲהוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִיךָ וְאֶחָיךָ בָּאוּ אֵלַיךָ: אֶרֶץ מִצְרָיִם לְפָנֶיךָ הוּא בְּמִיטֵב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֶת אֶחָיךָ יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גִּשְׁשֵׁן" (בראשית מז ה-ו). 210 שנים ישבו בני ישראל במצרים בטוב הארץ, עד לפרעה ששינה טעמו. מה ייזכר מתקופה זו, הטוב או הרע? פרשני ימי הביניים בחרו לזכור את דור השיעבוד בלבד,³ אבל מסורת תנאית זכרה למצרים גם את מעשה החסד לישראל ובניו. מסורת זו נסמכת על התורה עצמה, שהרי ספר דברים (כג ח-ט) מזהיר, "לֹא תִתְעַב אֲדָמִי כִּי אֶחָיךָ הוּא לֹא תִתְעַב מִצְרִי כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם. בְּנִים אֲשֶׁר יוֹלְדוּ לָהֶם דֹּר שְׁלִישִׁי יָבִיא לָהֶם בְּקֶהֱל ה'". בניגוד לגברים מעמים אחרים (כולל מעמון ומואב שיש לנו אתם קשרי דם אבל כשלו בכך שלא קידמו את אבותינו בלחם ובמים) אשר אסורים לבוא בקהל ישראל לעולם, הרי שהאדומים והמצרים מופלים לטובה, ומותרים לבוא בקהל בדור שלישי. שוב משתמש המקרא בנימוק המוכר מלעיל "כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם", וכוונתו בעליל היא חיובית ואינה באה להטיל דופי במצרים, אלא אדרבא להכיר להם טובה על כך שהיינו גרים בארצם. ברוח זו דרש ר' יהושע בן קרחה חכם מהדור שאחרי מרד בר כוכבא:

כי אחיך הוא – אמר ר' יהושע בן קרחה: גדולה היא האחוה. שאלו לא האחוה בדין היה שלא יבא אדומי בישראל לעולם. אמרת מפני מה נתרחקו עמון ומואב אלא על ידי שלא קדמו בלחם ובמים. והרי הדברים קל וחומר מה אם מי שנאמר בהן על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים אמרה תורה לא יבואו בכם לעולם מי שנאמר בהן (במדבר כ יח) ויאמר אליו אדום לא תעבר בי פן בחרב אצא לקראתך דין הוא שלא יבאו בישראל לעולם! ? מה תלמוד לומר לא תתעב אדומי – להודיע מה גרם.

¹ את הביטוי גאולה נוקמת טבע ישראל יובל בספרו שני גויים בבטן (2000), ובלייל הסדר באשכנז של ימי הביניים מצא את הביטוי לעיוניות עם הנצרות, כשם שבמיים קדומים יותר הופנו וגשות הנקם כלפי רומא.

² ראו גם שמות כב כ, שמות כג ט, ויקרא יט לד.

³ כגון דברי הרמב"ן לשמות כב כ, "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם" - "כי אתה ידעת שהייתם גרים בארץ מצרים וראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אתכם ועשיתי בהם נקמה".

לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו – אמר ר' יהושע בן קרחה: גדולה היא הטובה שאדם עושה עם חבריו. בדין היה שלא יבא מצרי בישראל לעולם. אמרת מפני מה נתרחקו עמו ומואב אלא על ידי שלא קדמו בלחם ובמים, והרי הדברים קל וחומר: מה אם מי שנאמר בהן על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים אמרה תורה לא יבאו בכם לעולם, מי שנאמר בהן (שמות א כב) 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו' בדין הוא שלא יבאו בישראל לעולם? ! מה תלמוד לומר לא תתעב מצרי – להודיע מה גרם.⁴

נניח לחלק הראשון המלמד אותנו לא לשנוא את אחינו בני עשיו, כי "גדולה היא האחוה" – נושא זה ראוי ללימוד בפני עצמו; נתרכז בחלק השני של הדרשה. הדרשן מכיר בחומרת הגזירה שגזר פרעה על כל הבן הילוד, אבל מעלה על נס את הטובה שעשו עמנו המצרים בתתם לנו מגורים בארצם, במיטב הארץ, וטובה זו "שאדם עושה עם חבריו" היא הגורם לכך שאסור לתעב מצרי. נכון, פרעה הרע לנו עד מאד, אבל התורה מצווה שלא לשכוח את הטוב. מיהו בית המדרש התנאי שהגה רעיון זה? כדי לענות על כך נתבונן במדרש קרוב בלשונו, אך רחוק ברוחו ממנו כרחק מזרח ממערב. כוונתי לדרשה מבית מדרשו של ר' עקיבא, ספרי דברים פיסקא רנב:

לא תתעב אדומי, מפני מה כי אחיך הוא וגדולה אחוה. לא תתעב מצרי, מפני מה כי גר היית בארצו. אמר רבי אלעזר בן עזריה המצרים לא קבלו את ישראל אלא לצורך עצמם וקבע להם המקום שכן; והלא דברים קל וחומר: אם מי שאין מתכוון לזכות מעלה עליו הכתוב כאילו זכה, המתכוין לזכות על אחת כמה וכמה. רבי שמעון אומר מצרים טיבעו את ישראל במים, ואדומיים קדמו את ישראל בחרב, ולא אסרן הכתוב אלא עד שלשה דורות; עמונים ומואבים מפני שנטלו עצה להחטיא את ישראל אסרן הכתוב איסור עולם. ללמדך שהמחטיא את האדם קשה מן ההורגו, שההורגו אין מוציאו אלא מן העולם הזה, והמחטיאו מוציאו מן העולם הבא.⁵

מן הפתיחה אני למד שעורך המדרש הכיר את הדרשה שהבאנו משמו של ר' יהושע בן קרחה, אלא שצרף יחד את האדומים והמצרים בדברי ר' שמעון (בן יוחאי), והשמיט כליל את הרעיון "גדולה היא הטובה שאדם עושה עם חבריו". השמטה זו תואמת את שיטת ר' אלעזר בן עזריה, שהמצרים לא חיטבו לעשות טובה לישראל, אלא "קבלו אותם לצורך עצמם". דברי ראב"ע מרמזים לרעיון שהתקבע במדרש (ספרי דברים פיסקא לח), שכל מקום שצדיקים באים אליו מתברך בעבורם, ושארץ גושן נתברכה עם בואם. על פי הגיון זה פרעה רצה בכוא בני ישראל לצורך עצמו, ואין אנו חייבים לו תודה. רשב"י אינו חולק על דברי ראב"ע הקדום לו, שהרי יש בתלמוד רעיון דומה בשמו על רומא (בבלי שבת לג ע"ב) "כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן". אלא הוא מרחיק לכת יותר מקודמו בביטול ערכם של מעשי המצרים והצגתם כרשעים, ללא מילה טובה אחת. ר' שמעון נטש את רעיון השכר המגיע למצרים על הטובה שעשו עימנו, והציגם כרשעים שעונשם פחות מזה של עמו ומואב שהם רשעים גדולים עוד יותר.

אני תוהה על שני תנאים אלה שהתרחקו מפשט הכתובים: ראב"ע התעלם מכך שפרעה הציע ליעקב בנדיבות ממיטב הארץ; כיוצא בזה רשב"י התעלם מהטעם שנתן המקרא מפני מה נאסרו עמו ומואב איסור עולם (שלא קידמו את ישראל בלחם ובמים) ומהטעם להיתר למצרים לבוא בקהל (שנתנו מגורים לישראל), ונתן תחתיהם טעם אחר המטיל דופי של רשעות בכל העמים. לעומת זאת המדרש שצוטט ממדרש תנאים לדברים קרוב יותר לפשט המקרא, דבר המאפיין את בית מדרשו של ר' ישמעאל. יהיה עלי לטרוח עוד כדי להוכיח כי דרשה זו אמנם נוסדה בבית מדרש זה, ולצורך כך אביא בפניכם מיד מקור שאין ספק בכור מחצבתו;⁶ אבל אין ספק שיש בפנינו שתי עמדות מנוגדות כלפי המצרים, האחת חיובית המתחייבת מההיתר לקבלתם בקהל שיש בפסוק, והשנייה – זו של ר' שמעון – מתעלמת מהמעשה הטוב, מזכירה את הריגת הילדים, ומסבירה את ההיתר בכך שהיו פחות רשעים מאחרים. ר' שמעון אינו מפתיע בגישתו –

⁴ מדרש תנאים לספר דברים כג ח, מהדורת הופמן, עמ' 146-147. מקורו במדרש הגדול מהדורת פיש עמ' תקטז.

⁵ ספרי דברים מהדורת פינקלשטיין עמ' 279. הציטוט תוקן על פי כתב יד רומא, והשלמתי מלים קטועות.

⁶ ר' יהושע בן קרחה אינו נכלל בין החכמים המובהקים מדבי ר' ישמעאל, אבל גם לא נחשב על תלמידיו ר' עקיבא. הימן, תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 649 מונה בין רבותיו את ראב"ע, אבל ראינו כאן שחלק עליו.

קל להזדהות עם זכר הילדים הטבועים, ולהתרכז בעוולות שעשו לנו המצרים, וכך אנו נוהגים בליל הסדר; מפתיע בית המדרש השני שמזכיר לנו שהיינו גרים בארץ מצרים, ושחובה להכיר טובה למצרים על כך, ואל לנו לזכור רק את היותנו משועבדים ונרדפים בפרק האחרון של מגורינו שם. גישה מאוזנת כזאת אינה רגילה, אבל זו משמעות הפסוק, ואנו מופתעים לגלות שזה מה שמתחייב מהמקרא. מה זה אומר עלינו שבחרנו בדרכו של ר' שמעון?

2. "וַיִּשְׁאַלְוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ" – על יחסי השכנות במצרים

מה המקרא מספר על העם המצרי? צמד המקורות הבא נוגע לפרשת ההתארגנות ליציאה ממצרים. לאחר שלושת ימי חושך מצרים, ולפני מכת בכורות, מקבל משה הוראות בזו הלשון:

(א) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עוֹד נֹגַע אֶחָד אָבִיָּא עַל פְּרָעָה וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרַי כֵּן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה כְּשִׁלְחוֹ פֶלֶה גֵרֶשׁ יִגְרַשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה: (ב) דִּבְרַר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלְוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כְּלִי כֶסֶף וְכִלְי זָהָב: (ג) וַיִּתֶּן ה' אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְּרָעָה וּבְעֵינֵי הָעָם: (שמות יא)

ביצוע ההוראה אינו מפורש כאן, אבל מהגדרת היחסים בין ישראל למצרים כיחסי רעות, ומציון העובדה שהעם מצא חן בעיני המצרים משתמע שאמנם השאילו להם. ואכן בפרק הבא, עם יציאתם, מציין הכתוב: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְּדִבְרַר מֹשֶׁה וַיִּשְׁאַלְוּ מִמִּצְרַיִם כְּלִי כֶסֶף וְכִלְי זָהָב וּשְׂמֹלֹת. וְהָיָה נֶתֶן אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלְוּם וַיִּנְצְלוּם אֶת מִצְרַיִם." (שמות יב לה-לו). כאן לא נאמר "איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה", החן נשאר, נוספו השמלות, המצרים השאילו להם כבקשתם, ובני ישראל ניצלו (התרגומים ורוב הפרשנים מסבירים "רוקנו") את מצרים.⁷ והנה מה שדרשו ר' ישמעאל וחבריו (מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא פסחא פרשה יג, עמ' 47):

"וה' נתן את חן העם וגו'". וישאילום – כמשמעו, לא הספיק לומר השאילני עד שהוא מוציא ונותן לו, דברי ר' ישמעאל. ר' יוסי הגלילי אומר: האמינו במשלת ימי האפילה שהיו אומרים מה אם בשעה שהיינו באפילה והם באורה לא נחשדו ועכשיו הן נחשדין? ר' אליעזר בן יעקב אומר: רוח הקדש שרתה עליהם והיה אומר לו השאילני כלך המונח במקום פלוני והלא מוציא ונותן לו ואין חן אלא רוח הקדש שני ושפכתי על בית דוד רוח חן וגו' (זכריה יב י). ר' נתן אומר אין צריך לומר וישאילום אלא מה שלא שאלו היו משאילים אותם היה אומר לו תן לי חפץ פלוני והיה אומר לו טול לך ואחר כיוצא בו.

ארבעת החכמים מציירים תמונה של יחסי רעות ושכנות טובה. ר' ישמעאל קובע את הנימה החיובית בהסבירו את הכפילות "וישאלו ממצרים" "וישאילום" בכך שהשכנים השאילו מעצמם עוד לפני שהספיק ישראל השכן לשאול. ר' נתן תלמידו מפרש בדרך דומה אבל ביתר נדיבות – השכן ביקש דבר אחד וקבל שניים. מעניינים ר' יוסי הגלילי ור' אליעזר בן יעקב (ראב"י), שאינם שייכים במפורש לבית מדרש זה, ודבריהם באים בשינויי לשון בקובץ המקביל מבית היוצר של ר' עקיבא. ר' יוסי הגלילי מזכיר לנו שמדובר בימים שאחרי מכת חושך, והוא משבח את ישראל שלא ניצלו את העובדה שלהם היה אור במושבותם, ולא גנבו מבתי המצרים חסרי האונים. המצרים ראו בכך אישור לשכנות טובה וליושר, ולכן סמכו על כך ששכניהם ישובו בתום החג מהמדבר וישיבו להם את ששאלו מאתם. ראב"י מציין שרוח הקודש שרתה בישראל, וידעו איפה כל דבר נמצא, ודבר זה הרשים את המצרים שראו בכך התערבות אלוהית, והשאילו. בכל ארבע הדרשות שורה רוחו של ר' ישמעאל, המשרטט תמונה של יחסי שכנות טובה, רעות ואחוה בין השכנים, ומתוכה נובעים הרצון הטוב, האמון ההדדי, והנכונות לעזרה הדדית.

⁷ פסוק קרוב במשמעות בא אחרי חטא העגל, שהעם מצטווה להוריד את העדיים, "וַיִּתְנַצְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵדֵימָהּ מִיַּד חוֹרֵב" (שמות לג ו). אין יסוד לפרש את המילה במשמעות המודרנית של ניצול.

3. "חֲטָאתִי הַפְּעַם ה' הִצְדִּיק וְאָנִי וְעַמִּי הָרְשָׁעִים" – משהו על פרעה

מה המקרא מספר על פרעה? הנה מקור המוכיח מאמץ לכנס את כל הדברים הטובים שניתן לומר על פרעה. המקור הוא ממכילתא דרבי ישמעאל, בפתיחתא למסכתא ויהי בשלח (עמ' 75):

ויהי בשלח, אין שלוח בכל מקום אלא לוי שנאמר ואברהם הולך עמם לשלחם (בראשית יח טז), וישלחם יצחק (בראשית כו לא). הפה שאמר גם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב) הוא הפה שאמר אנכי אשלח אתכם (שמות ח כד) מה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי (דברים כג ח). הפה שאמר לא ידעתי את ה' (שמות ה ב) הוא הפה שאמר אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים (שמות יד כה) מה שכר נטלו על כך ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה' (ישעיה יט ט). הפה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב) הוא הפה שאמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שמות ט כז) ומה שכר נטלו על כך ניתן להם מקום קבורה שני נטיית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב).

המכילתא פותחת ברעיון מדהים ששילוח ישראל ממצרים לא היה גירוש אלא כדרכו של מארח המלווה את אורחו בצאתו לדרכו. והמעייין בהמשך המדרש לא יכול שלא להתרשם מהמאמץ לראות בפרעה לא מלך רשע ומורד באלהים בלבד אלא גם את הצדדים החיוביים בהתנהגותו. נאספו כאן שני מקורות מקראיים (הפסוק בדברים שכבר דנתי בו, ונבואת ישעיהו (פרק י"ט) על מצרים ואשור שיהיו שלישיה עם ישראל, ומצרים ייקרא עם ה'), ומדרש הטוען שמצרים זכו לקבורה. את כולם מוצא המדרש כשכר על השינוי שעבר פרעה ממורד למאמין באלוהי ישראל. אמנם יש לקטע זה מקבילה די דומה במכילתא דרשב"י (פרק יב פסוק לב, עמ' 30), אבל אין ספק שאין זו דעת רבי שמעון לומר "מה שכר נטלו על כך – לא תתעב מצרי", לאחר שבספרי דברים ראינו שלא ראה במצרים זכאים לשכר אלא רשעים. יתרה מזו, ישנו מקור שבו מגלה רשב"י את צפונות לבו, כמה חבל שהיו מצרים טובים, מפני שרק תקלה לישראל צמחה מהם. המדובר הוא בהמשך פרשת בשלח, כאשר פרעה מחליט לרדוף אחרי ישראל נאמר: "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מְאוֹת רֶכֶב בַּחֹר וְכָל רֶכֶב מִצְרַיִם וְשָׁלֹשׁ עָל כָּלֹ" (שמות יד ז). על כך שואל הדרשן (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק ז, עמ' 51): "משלמי היו הרי הוא אומר הירא את דבר ה' מעבדי פרעה וגו' (שמות ט כ) נמצינו למדין הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הן היו תקלה לישראל מיכן אמרו הכשר שבגוים הרוג יפה שבנחשים רצץ את מוחו." השאלה והתשובה מתבהרות בעיון במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא ויהי בשלח פרשה א (עמ' 89), אשר במקרה זה מעידה שהמקור הוא בדברי רשב"י עצמו:

ויקח שש מאות רכב בחור, משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות? אם תאמר משל מצרים היו והלא כבר נאמר 'וימת כל מקנה מצרים' (שמות טו ו) ואם תאמר משל פרעה היו והלא כבר נאמר 'הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה' (שמות ט ג), ואם תאמר משל ישראל היו והלא כבר נאמר 'וגם מקנינו ילך עמנו לא תשאר פרסה' (שמות י כו), אלא של מי היו? של הירא את דבר ה' נמצינו למדין הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר טוב שבגוים הרוג טוב שבנחשים רצץ את מוחו.

השאלה היא פשוטה – מנין היו הבהמות שנרתמו לשש מאות המרכבות, שהרי כל הבקר ניכחד במכות הדבר והברד, ומכל בהמת ישראל לא נשארה פרסה בצאתם? ! והתשובה היא שיראי ה' שהאמינו לאזהרת הברד הכניסו את בהמתם מפני הברד, ומכאן שמצרים יראי ה' הם היו תקלה לישראל. המסקנה הסופית חורגת מהעיון המקראי, הולמת בנו באיבה הרושפת, ומהווה מסד לשיטתו כלפי גוים בכלל. מוטב שיהיו כולם רשעים ויזכו לנקמה. גוים טובים מהווים בעייה.

לכן, אם נשוב לרשימת הדברים הטובים שעשה פרעה ושעליהם קיבל שכר לפי שיטת ר' ישמעאל, לא נראה בעיני סביר שדרשה זו התאימה לרוחו של רשב"י, והבאתה במכילתא דרשב"י (יב לב) אינה אלא נדידה מכלי לכלי על ידי מעתיקים. נראה בעיני שהתשובה לדרשה

של "מה שכר נטלו על כך" מיסודו של ר' ישמעאל באה מבית מדרשו של ר' עקיבא בקטע זה ממכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוקים ד-ה:¹¹

(ד) 'מרכבות פרעה וחילו ירה בים' – במדה שאדם מודד בה מדדתה לו. הוא אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), אף אתה הראתה להן יראתך ואימתך על הים. 'מרכבות פרעה וגומ' – פרעה אמר כל הבן הילוד וגומ' (שם א כב), אף אתה באותה מדה מדדתה להן מרכבות פרעה וגומ'. הוא אמר ויקח שש מאות רכב אף אתה באותה מדה מדדתה להן ומבחר שלישי. הוא העביד את בני ישראל בפרך אף אתה הקשית עליהן מים כטיט והיו משתקעין בו. אין טביעה אלא בטיט שנא' ויטבע ירמיהו בטיט (ירמ' לח ו), ואומ' טבעתי ביון וגומ' (תה' סט ג), אל תשטפני שכולת וגומ' (שם טז)...

דבר אחר: 'ירדו במצולות כמו אבן'. זו כת בינונית שבהן, כשרים שבהן מיטרפין כקש, בינוניים כאבן, רשעים צללו כעופרת במים אדירים. הוא אומ' וראיתן על האבנים (שמ' א טז) אף אתה הקשית להן מים כאבנים, והיו מכין אותן על מקום האבנים שלהן. דבר אחר למה כמו אבן לפי שהקשו את ליבן כאבנים.

כאן אנו מוצאים הד מתאים לרוחם הסוערת והמחפשת גאולה נוקמת של ר' עקיבא ותלמידו רשב"י, ובדומה לשיטת ר' ישמעאל הותיק מהם גם אצלם נוצרה רשימה של גמול. אלא שבניגוד לר' ישמעאל אשר זוכר למצרים ולפרעה את זכויותיהם ולא רק את עוונם, ומצפה לראות גם בגאולתם כבנבואת ישעיהו; הרי ר' עקיבא ותלמידיו, ורשב"י בראשם, מודדים מידה כנגד מידה, ומכים חמשת מונים במצרים. במידתם גם הכשרים שבמצרים מיטרפין כקש, ובמידת רשב"י טוב שבגוים הרוג.

שוב ברצוני לציין שדרך המדרש המפתיעה היא דווקא זו של ר' ישמעאל – מן הסתם התרגלנו לחשוב ברוח בית המדרש השני. אולי מפני שבכל דור ודור חשנו שעומדים עלינו לכולותינו, וכל כלי להישרדות יצלה. בעניין זה ר' עקיבא בן דור חורבן הבית שימש ראש וראשון. הוא בחר להדגיש את היות המצרים סמל לשיעבוד. ליל הסדר נחוג תוך תחושת חורבן והשפלה על שנאלצו להעלות את מחצית השקל כ"מס היהודים" לטובת מקדש יופיטר ברומא, ומתוך אמונה שלמה בגאולה הקרבה. בניגוד לרבי טרפון הבכיר ממנו שהסתפק בליל הסדר בהבעת תודה לאל "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והיגיענו הלילה הזה" ולא היה חותם בברכה, קבע ר' עקיבא להוסיף דברי תקווה מוחשיים לדורו: "כן אלוהינו ואלהי אבותינו יגיענו לרגלים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בביניין עולם לאוכל מן הפסחים ומן הזבחים אשר היגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך על גאולתינו", וקבע לחתום את ברכת הגאולה בלשון הווה "ברוך אתה יי' גואל ישראל" (משנה פסחים פ"י מ"ז בנוסח כ"י קאופמן). המשך טבעי לזיהוי זה בין שיעבוד מצרים לבין השיעבוד לרומא היה בטיפוח תודעת "שפוך חמתך על הגוים" (ירמיהו י כה). אנו נוהגים להטיף בחדווה מיין ליל הסדר בדקלמנו את עשר המכות, ולהעצימן חמשת מונים על פי דברי רבי עקיבא: "אמור מעתה במצרים לקו חמישים מכות ועל הים לקו חמישים ומאתיים מכות".¹² רבי עקיבא לא היה הראשון בהעצמת המכות – קדמו לו ר' יוסי הגלילי ור' אליעזר, אבל הוא הגדיל לעשות מכולם. את הזעם ושאיפות הנקם כלפי רומא ביטא ר' עקיבא בליטורגיה על מכות מצרים, וביציאת מצרים ראה טופוס לגאולה בזמנו.

מפתיעה רוחו של ר' ישמעאל ובית מדרשו שלא נחבלה בצוק העתים, ויכול היה להמשיך ולאזן, ולחפש את הטוב בגויים.

מה אומר ומה אדבר – "שמרי נפשך מן השורף, מן החותך... והממית כְּמִי באר. ישמרנו האל מן המבקשים גאולה נוקמת".

¹¹ מהדורת אפשטיין מלמד עמ' 83-84, על פי קטעי גניזה מכתבי יד ניו יורק 1180 ואדלר 1179; ובחלקו הראשון מצוטט הקטע גם אצל כהנא (ראו הערה 1) עמ' 174.

¹² המקור הוא במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (להלן מכילתא דרשב"י) לשמות פרק יד פסוק לא. כל ההבאות הן ממהדורת אפשטיין-מלמד, וראו עמ' 69. הציטוט הוא מקטע גניזה המובא בספרו של מ' כהנא קטעי מדרשי הלכה מן הגניזה, מאגנס תשס"ה, עמ' 163. מקבילה כמעט זהה באה גם במכילתא דרבי ישמעאל (להלן מכילתא דר"י) מסכתא ויהי בשלח פרשה ו (מהדורת האראוויטץ רבין עמ' 114).